KU LEUVEN BIBLIOTHEKEN

ex officina



ERFGOEDNIEUWS UIT KU LEUVEN BIBLIOTHEKEN
JAARGANG 39/2 • 2026

De schenking van een uniek repertorium van Oudslavische vertaalliteratuur

In de jaren zeventig van de vorige eeuw was in een Antwerpse woning het gekras te horen van een pen die over een steekkaart streek. In blauwe inkt kwam informatie tevoorschijn over de Oudslavische vertaling van een Grieks literair werk. Dezelfde pen beschreef even later een tweede steekkaart, een derde, enzovoort. In de jaren en decennia erna zouden nog duizenden steekkaarten volgen. Samen vormen zij een handgeschreven repertorium van Oudslavische vertaalliteratuur: het enige in zijn soort, van internationale faam en sinds 2023 deel van Bijzondere Collecties.

Francis J. Thomson (1935-2021)

De auteur van de duizenden handgeschreven en in verscheidene categorieën geordende fiches, is wijlen Francis J. Thomson. Geboren in Cheam (VK) op 24 november 1935, begon Thomson zijn carrière als docent Russisch aan de universiteit van Cambridge, waar hij zijn doctortitel behaalde in 1964. De meeste jaren van zijn academische leven bracht hij in België door, waar hij zich wijdde aan de studie van Oudslavische vertalingen van (voornamelijk) Griekse literatuur en aan de geschreven cultuur van Byzantium en de Slavische wereld. Sinds 1963 doceerde hij aan de Universiteit te Antwerpen. Nadat hij daar in 1997 werd toegelaten tot het emeritaat, zette hij vanuit zijn immense privébibliotheek zijn onderzoek verder: hij publiceerde meer dan 160 studies in artikel- en boekvorm.[1]

Voor zijn bijdragen aan de studies van de Oudslavische cultuur werd Thomson meermaals gelauwerd: met een eremedaille van de universiteit van Sofia (1988), een eredoctoraat van de universiteit van Veliko Tărnovo (1999), het diploma van de Bulgaarse academie (2005) en met de Orde van Cyrillus en Methodius uit de handen van de Bulgaarse president, de hoogste ereprijs van Bulgarije (2014). In zijn land van herkomst was Thomson een van de stichtende leden van de *Slavonic and East European Medieval Studies Group*. Voor de Slavische en Byzantijnse studies in zijn tweede thuisland speelde hij een rol van grote betekenis. Hij was vele jaren lid van het Belgische Genootschap van Byzantijnse Studies en zat de Vereniging van Belgische Slavisten voor van 1991 tot 2016. Hij onderhield tot kort voor zijn dood op 21 mei 2021 te Antwerpen nauwe banden met het Bollandistengenootschap (Brussel) en met de Letterenfaculteiten van de universiteiten in Gent en in Leuven.

Omwille van die goede banden schonken de erven van Francis Thomson een groot deel van zijn unieke bibliotheek aan beide zonet genoemde universiteiten. Meer dan 750 banden werden aan KU Leuven Bibliotheken gedoneerd. De Maurits Sabbebibliotheek van de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen verrijkte zich met boeken omtrent godgeleerdheid en middeleeuwse literatuur. Catalogen van handschriften en vroege drukken werden opgenomen in Bijzondere Collecties.

Aan Bijzondere Collecties werd door de erven in 2023 ook het omvangrijkste en kostbaarste element uit Thomsons bibliotheek gedoneerd: het handgeschreven repertorium van Oudslavische vertaalliteratuur waaraan hij sinds de jaren 1970 tot omstreeks 2016 werkte en dat nu in Leuven ontsloten wordt.

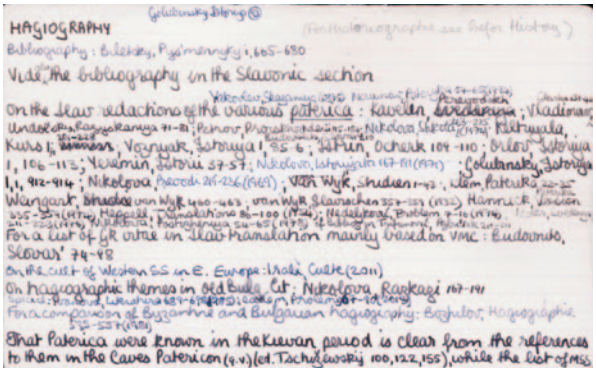
Byzantijnse literatuur in Oudslavische vertaling

In Leuven wordt onderzoek gevoerd naar Byzantijnse literatuur: de letterkunde van de Griekse middeleeuwen en de natuurlijke erfgenaam van de klassieke letteren. De ontsluiting van werken die tot deze literaire traditie behoren, staat prominent op de agenda van de onderzoeksgroep Griekse Studies.[2]

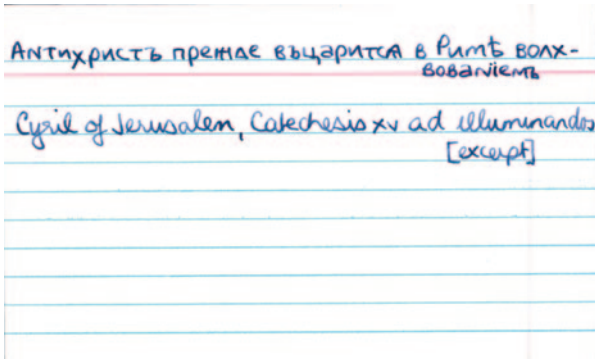
Sinds de veroveringstochten van Alexander de Grote werd er Grieks gesproken, gelezen en geschreven in grote delen van de wereld. Dit veranderde niet toen het christendom de dominante godsdienst in Europa werd en in het westen het Romeinse Rijk viel. De stad Constantinopel, ook wel Byzantium genoemd, was het centrum van dit Griekstalige rijk, dat vele eeuwen bleef bestaan en ten val kwam in 1453. In het Byzantijnse rijk las en bestudeerde men het werk van Homeros, Plato, Euripides en vele andere

1 De volledige publicatielijst van Francis Thomson is te raadplegen via https://thomsonindex.org/about/. Ook bibliografie over Thomson en de betekenis van zijn onderzoek is daar verzameld.

2 Dit departement maakt deel uit van de onderzoekseenheid Literatuurwetenschappen en Culturele Studies van de Faculteit Letteren: www.arts.kuleuven.be/grieks.



https://thomsonindex.org/card/17622/
(Francis J. Thomson, Index of Slavonic Translation Literature, card 17622, openingskaart van de sectie over *hagiografie* – KU Leuven Bibliotheken Bijzondere Collections).



https://thomsonindex.org/card/22198/
(Francis J. Thomson, Index of Slavonic Translation Literature, card 22198, kaart uit het *incipitarium* – KU Leuven Bibliotheken Bijzondere Collections).

Griekse denkers en dichters uit de oudheid. In navolging van hen pleegden Byzantijnse auteurs ook zelf literatuur. Van korte gelegenheidsgedichtjes tot uitgesponnen traktaten: de Byzantijnse letteren omvatten duizenden Griekse werken van de late oudheid tot het midden van de vijftiende eeuw. Vele ervan zijn theologisch van inhoud, zoals spirituele bloemlezingen, Bijbelcommentaren, religieuze poëzie en heiligenlevens. De Byzantijnse cultuur ontleende haar identiteit namelijk grotendeels aan het christendom.

Dit kenmerk van Byzantium leidde ertoe dat in de tweede helft van de negende eeuw geleerde Byzantijnse missionarissen de bewoners kerstenden van een gebied dat het huidige Hongarije, Tsjechië en Slowakije en omliggende streken omvat. Hiervoor gebruikten deze missionarissen de Slavische taal en ontwikkelden ze een alfabet waarmee zij Oudslavische Bijbelvertalingen en theologische werken konden verspreiden. In de eeuwen erna ontwikkelde de Oudslavische literatuur zich, in grote mate door Griekse Byzantijnse werken te vertalen en te bewerken. Deze Oudslavische vertalingen van Byzantijnse literatuur waren van wezenlijk belang voor de vorming van de Slavische orthodoxe cultuur. Dit verklaart de interesse van het academische onderzoek in dit grote literaire corpus.

De 'Thomson-index'

Het is een grote uitdaging om zicht te krijgen op het complexe corpus van Oudslavische vertaalliteratuur, onder andere omdat vele werken nooit gedrukt zijn en bewaard zijn in handschriften die ondergebracht zijn in moeilijk toegankelijke bibliotheken, en omdat de bijwijlen hooggespannen relaties tussen Oost en West de uitwisseling van onderzoeksresultaten bemoeilijken. Precies deze uitdaging ging Francis Thomson aan toen hij ongeveer vijftig jaar geleden de eerste steekkaart beschreef: samen met haar duizenden zusterkaarten vormt zij een systematisch opgezet repertorium (een sleutel of *clavis*) van alle Slavische vertalingen van de negende tot de achttiende eeuw.

Deze zogenaamde 'Thomson-index' omvat in meerdere kasten meer dan 100.000 grote en kleine (vaak dubbelzijdig beschreven) indexkaarten. In bibliotheken, op reizen en via uitwisselingen verzamelde Thomson jaar na jaar gestaag informatie en systematiseerde deze in een overkoepelende cartotheek. Zij bestaat uit thematische secties (Slavische vertalingen van Bijbelteksten, heiligenlevens, liturgie, rechtsliteratuur, bloemlezingen,…) en een groot luik over individuele auteurs. Daarnaast bevat de cartotheek duizenden fiches met hulpmiddelen zoals een bibliografie en een *incipitarium* (de beginwoorden van honderden Slavische vertalingen, via dewelke men deze in handschriften en catalogen kan identificeren).

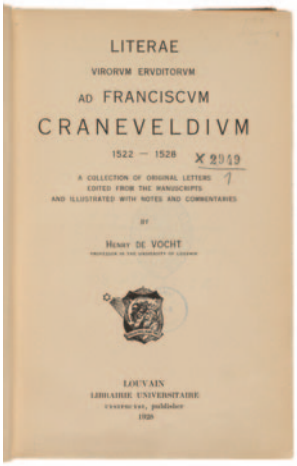
Nu het deel uitmaakt van Bijzondere Collecties, zijn Leuvense onderzoekers begonnen om dit unieke repertorium digitaal te ontsluiten. Hierbij streven zij een drieledig doel na: (1) de digitale archivering van de cartotheek als een document van wetenschapsgeschiedenis, (2) de stapsgewijze online publicatie van de door Thomson verzamelde informatie om internationaal onderzoek mogelijk te maken, en (3) het bestuderen van Oudslavische vertaalliteratuur. De vorderingen van dit Leuvense team zijn te volgen via www.thomsonindex.org.

Lara Sels & Reinhart Ceulemans

Literatuur

- Francis J. Thomson, 'A Guide to Slavonic Translations from Greek down to the End of the Fourteenth Century', in *Paléographie et diplomatique slaves. Rapports et communications du séminaire de paléographie et diplomatique slaves (septembre 1979, Sofia)*, Sofia 1980, 27-37.
- Lara Sels, 'In memoriam Francis J. Thomson (1935-2021)', *Byzantion*, 91, 2021, 17-19.

Henry de Vocht en P.S. Allen: een academische vriendschap rond de Craneveltbrieven


LITERAE
VIRORVM ERVDITORVM
AD FRANCISCVM
CRANEVELDIVM
1522 – 1528 X 2919
A COLLECTION OF ORIGINAL LETTERS EDITED FROM THE MANUSCRIPTS AND ILLUSTRATED WITH NOTES AND COMMENTARIES
BY
HENRY DE VOCHT
LOUVAIN
LIBRAIRIE UNIVERSITAIRE

Henry de Vocht, *Literae virorum eruditorum ad Franciscum Craneveldium 1522-1528*, Leuven 1928. – KU Leuven Bijzondere Collecties.

Meer dan twintig jaar lang wisselden Henry de Vocht (1878-1962) en zijn Britse collega Percy Stafford Allen (1869-1933) uitvoerig brieven uit tussen Leuven en Oxford. Een aanzienlijk deel van hun correspondentie draaide rond de ontdekking en de publicatie van de brieven van verschillende zestiende-eeuwse humanisten aan de jurist Frans van Cranevelt (1485-1564), de zogenaamde Craneveltbrieven. Deze historische briefwisseling werd niet alleen het onderwerp van een nieuwe correspondentie, maar ook een rode draad in een langdurige academische vriendschap.

Henry de Vocht was als hoogleraar en onderzoeker nauw verbonden met de Leuvense universiteit. De grote lijnen van zijn academische carrière waren al aanwezig in zijn doctoraat uit 1908, waarin hij op aangeven van zijn promotor Willy Bang Kaup (1869-1934) onderzoek deed naar de invloed van Erasmus op de Engelse toneelliteratuur van de zestiende en zeventiende eeuw.[1] De Engelse literatuur en het humanisme zouden zich daarna als twee afzonderlijke onderzoeksvelden in zijn werk ontwikkelen.
Naar aanleiding van zijn dissertatie kwam De Vocht in 1908 in contact met P.S. Allen, die aan Corpus Christi College in Oxford werkte aan zijn uitgave van Erasmus' briefwisseling: het twaalfdelige *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami*. De Vocht stuurde hem een exemplaar van zijn proefschrift, waarop Allen reageerde met opmerkingen en suggesties voor verder onderzoek. Daarmee was de briefwisseling tussen beide geleerden begonnen.

In juli 1914 schreef De Vocht aan Allen dat hij samen met zijn collega Henri de Jongh (1875-1915) werkte aan een kritische editie van de Craneveltbrieven. Deze brievenbundels maakten deel uit van het familiebezit van minister en hoogleraar Joris Helleputte (1852-1925), die de brieven voor onbepaalde tijd aan de twee onderzoekers had toevertrouwd. Omdat de verzameling ook brieven van Erasmus aan Cranevelt bevatte, vermoedde De Vocht dat ze voor Allens *Opus epistolarum* van belang konden zijn. Hij bracht Allen daarom als een van de eersten op de hoogte van de verzameling en van hun plannen voor de uitgave.

Allen reageerde enthousiast op het nieuws en bood aan om de Leuvense onderzoekers waar mogelijk bij hun werkzaamheden te helpen. Tegelijk vroeg hij De Vocht om hem op de hoogte te houden van de brieven die voor zijn eigen uitgave relevant waren.

De correspondentie bood daarmee uitzicht op een verdere samenwerking, maar die werd vrijwel onmiddellijk onderbroken. Enkele weken later brak de Eerste Wereldoorlog uit, waardoor de plannen voor de uitgave van de Craneveltbrieven werden opgeschort en ook de correspondentie tussen de twee collega's stilviel.

Pas in 1918 kon De Vocht het contact met zijn collega in Oxford weer opnemen. In zijn eerste uitvoerige brief na de oorlog deed hij verslag van de gebeurtenissen die hem en de Craneveltbrieven hadden getroffen in 1914. Toen Duitse troepen in de nacht van 25 op 26 augustus grote delen van Leuven (inclusief de toenmalige universiteitsbibliotheek in de Naamsestraat) in brand hadden gestoken, moest ook De Vocht op de vlucht slaan. De kostbare brievenbundels nam hij toen met zich mee. In zijn brief van 1 december 1918 schreef hij aan Allen:

> With the collection of letters to Cranevelt […] I had to flee from a burning house in the disastrous night of the fire of Louvain. [...] I have not realized yet how I escaped the bullets that were fired at me in that night, in the desolate streets illuminated by the blazing Library.

De brieven waren dan wel gespaard gebleven, maar de oorlog had grote gevolgen voor de geplande uitgave. De Jongh overleed in 1915, waarna De Vocht het onderzoek alleen diende verder te zetten. In zijn naoorlogse brieven aan Allen kwamen de toestand van de Leuvense universiteit, het verlies van collega's en studenten en de hervatting van het onderzoek naast elkaar aan bod. De wetenschappelijke uitwisseling kreeg hierdoor ook een persoonlijke dimensie.

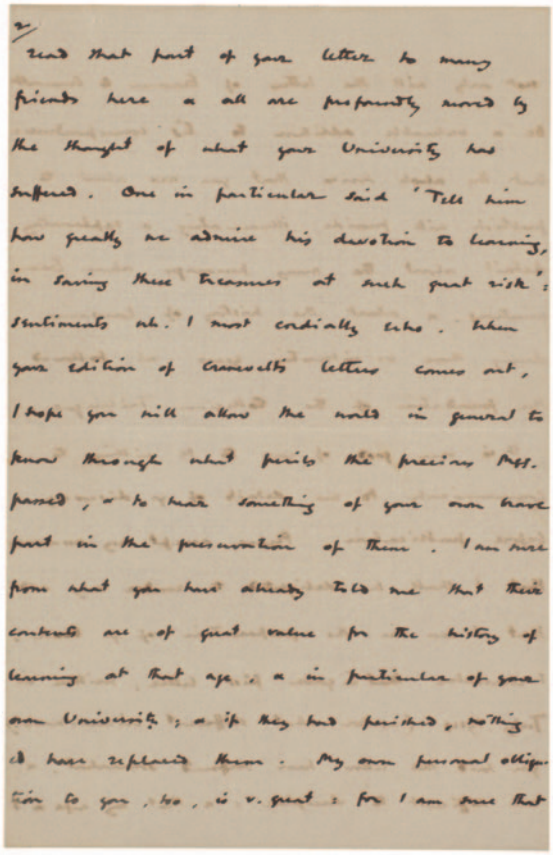
1 Henry de Vocht, *De invloed van Erasmus op de Engelsche tooneelliteratuur der XVIe en XVII eeuwen. 1: Shakespeare Jest-books.* – *Lyly*, Gent 1908.

Intussen naderde Allen in zijn *Opus epistolarum* de periode waarin de Erasmusbrieven uit de verzameling thuishoorden. Uit hun correspondentie blijkt dat hij De Vocht de gelegenheid wilde geven om zijn bevindingen eerst te publiceren. Hij stelde de verschijning van het betrokken vijfde deel van zijn eigen editie daarom zo lang mogelijk uit en informeerde geregeld naar de voortgang van het Leuvense project. Door aanhoudende vertragingen kon De Vocht zijn uitgave echter niet tijdig voltooien, zodat Allen in 1924 de relevante brieven uiteindelijk toch eerder in zijn *Opus epistolarum* opnam. In het voorwoord van dat deel erkende hij De Vochts aandeel in het onderzoek naar de Craneveltbrieven en kondigde hij diens editie als spoedig te verschijnen aan. In 1928 publiceerde De Vocht zijn editie uiteindelijk onder de titel *Literae virorum eruditorum ad Franciscum Craneveldium, 1522–1528*, als eerste deel van de door hem in datzelfde jaar opgerichte reeks *Humanistica Lovaniensia*. Deze reeks bestaat nog steeds als tijdschrift en grotendeels in digitale vorm.

De band tussen De Vocht en Allen beperkte zich intussen niet langer louter tot de Craneveltbrieven. In de jaren na de Eerste Wereldoorlog bezochten de geleerden elkaar meermaals en wisselden ze in hun correspondentie ook nieuws uit over reizen, familie en gezondheid. Hun gegroeide vriendschap blijkt eveneens uit de bijnamen waarmee zij elkaar aanspraken. Vanaf 1925 duiken in de correspondentie geregeld aansprekingen als *Carissimus Erasmus* voor Allen en *Tutor noster* voor De Vocht op. De Vocht was eveneens betrokken bij de toekenning van een Leuvens eredoctoraat aan Allen. Allen ontving deze onderscheiding in 1927 als erkenning voor zijn werk over Erasmus. Het eredoctoraat bevestigde op institutioneel niveau de contacten die tussen Allen, De Vocht en de Leuvense universiteit waren ontstaan. Ook deze gebeurtenis kreeg een plaats in hun correspondentie.

De brieven tussen De Vocht en Allen documenteren zowel een wetenschappelijke samenwerking als een langdurige persoonlijke band. De Craneveltbrieven vormden daarin geen randonderwerp, maar een rode draad waarover zij jarenlang informatie uitwisselden. Omdat de twee helften van hun correspondentie vandaag over Leuven en Oxford verspreid worden bewaard, toont elk archief slechts één kant van het gesprek. Pas wanneer beide reeksen samen worden gelezen, zoals gebeurde in de masterproef waarop deze bijdrage voortbouwt, wordt zichtbaar hoe het onderzoek naar een historische verzameling brieven het uitgangspunt vormde voor de jarenlange contacten tussen Henry de Vocht en P.S. Allen.

Jill Storms

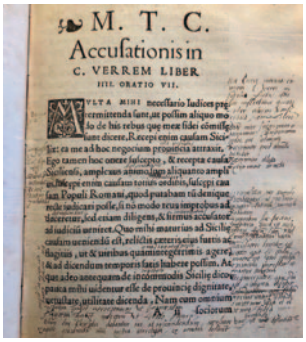


Opgelucht antwoord van Percy Stafford Allen op een brief van Henry de Vocht van 1 december 1918, waarin De Vocht beschreef hoe hij met de Craneveltbrieven het brandende Leuven is ontvlucht in de nacht van 25-26 augustus 1914 (Brief van Percy Stafford Allen aan Henry de Vocht, 27 december 1918). Universiteitsarchief KU Leuven. Archief Henry De Vocht.

Literatuur

- Jozef IJsewijn & Jan Roegiers, *Charisterium H. De Vocht 1878-1978* (Supplementa Humanistica Lovaniensia, 2), Leuven 1979.
- Mark Derez, 'Henry de Vocht in zijn Leuvense werkkamer, omstreeks 1955' in Jan Papy (ed.), *Erasmus' droom. Het Leuvense Collegium Trilingue 1517-1797. Catalogus bij de tentoonstelling in de Leuvense Universiteitsbibliotheek,* Leuven-Parijs-Bristol 2017, 485-490.
- Jill Storms, *Mgr. Henry de Vocht (1878-1962): Een schets van zijn leven, werken en de plaats van Erasmus in zijn academische praktijk*, onuitgegeven masterproef KU Leuven, 2026.

Studentennota's uit het Leuvense Collegium Trilingue: een venster op de humanistische lespraktijk


M. T. C.
Accusationis in
C. VERREM LIBER
IIII. ORATIO VII.

Eerste folio met interlineaire en marginale annotaties van student Philippus de Geloes, in Marcus Tullius Cicero, *In Verrem* II.2, Leuven, Servatius Sassenus, 1546. – Parijs, BnF, Z-3868(1).


M. T. C.
Accusationis in C.
VERREM LIBER IIII.
ORATIO VII.
LOVANII,
Ex officina Seruatii Zaffeni Diestensis,
Anno M. D. XLVI.

Titelpagina met eigendomsinscriptie van student Philippus de Geloes, in Marcus Tullius Cicero, *In Verrem* II.2, Leuven, Servatius Sassenus, 1546.

Hoe verliepen de lessen aan het Leuvense Collegium Trilingue? Een bijzonder exemplaar van Cicero's redevoering *In Verrem II.2*, bewaard in de Bibliothèque nationale de France, biedt een inkijk in de humanistische lespraktijk. De editie werd in 1546 door Servatius Sassenus in Leuven gedrukt en het Parijse exemplaar bevat annotaties die onmiddellijk na publicatie gemaakt zijn tijdens de lessen Latijn aan het Collegium Trilingue. De student achter de annotaties is bekend, aangezien hij zijn naam op titelpagina heeft geschreven: Philippus de Geloes uit Hasselt. Philippus studeerde aan de Artesfaculteit, verbleef ondertussen in de pedagogie het Varken en volgde tussen 1545 en 1547 extracurriculaire lessen aan het Collegium Trilingue. Vandaag laten zijn nota's ons over de schouder van een student meekijken en tonen ze hoe lessen aan het Leuvense Drietalencollege gestalte kregen.

Het Collegium Trilingue in Leuven

Wanneer Hiëronymus van Busleyden (1470-1517), een Luxemburgs diplomaat en vriend van Erasmus, in 1517 overleed, liet hij in zijn wilsbeschikking de opdracht en het geld na om een Leuvens drietalencollege op te richten. In het college dat hieruit ontstond, verschaften zorgvuldig gerekruteerde hoogleraren lessen Latijn, Grieks en Hebreeuws, die studenten gratis konden volgen naast hun eigen lessen aan de Leuvense universiteit. Het Collegium Trilingue was verbonden met het humanistische gedachtegoed van Erasmus. Volgens hem was kennis van de drie klassieke talen fundamenteel om zijn *ad fontes*-ideaal, het terugkeren naar de bronnen, te ondersteunen. Niet de gevestigde autoriteit van latere commentatoren, maar de studie van de originele bron moest centraal staan. Kennis van talen was dus essentieel om een bron literair en historisch te begrijpen en te verklaren.

In januari 1539 werd Petrus Nannius de vierde professor Latijn aan het Trilingue. Hij doceerde voornamelijk bekende klassieke auteurs als Horatius, Vergilius en Cicero. Een van de werken die tussen 1545 en 1547 in zijn colleges aan bod kwam, was Cicero's *In Verrem II.2*. In deze politieke speech klaagt Cicero de corruptie van Gaius Verres, een Romeinse gouverneur van Sicilië, aan. Tijdens de lessen over deze tekst voorzag Philippus de Geloes zijn exemplaar van talrijke annotaties. De onderstaande bespreking focust op de eerste drie folia.

Lesnotities van Philippus de Geloes

Philippus bracht in zijn exemplaar zowel annotaties aan tussen de lijnen (interlineair) als in de marge (marginaal). De inhoud van de annotaties hangt meestal samen met hun plaats op de pagina.

Interlineaire annotaties betreffen doorgaans synoniemen of parafrases. Het woord *ornamentum* krijgt bijvoorbeeld het synoniem *decus* (f. 2), en *pollicita est* het synoniem *promisit* (f. 3). Parafrases zijn bijvoorbeeld *prima inter o*[*m*]*nes* bij *princeps* (f. 2) en *peregrinas ge*[*n*]*tes habere sub potestate* bij *exteris gentibus imperare* (f. 2). Die toevoegingen helpen studenten de tekst beter te begrijpen en tegelijk hun woordenschat uit te breiden. Dit sluit aan bij Erasmus' ideaal van de *copia uerborum*: een rijkdom aan vocabularium en uitdrukkingsmogelijkheden.

Interlineaire annotaties kunnen ook verduidelijkingen zijn. Zo is boven *causam totius ordinis* (f. 1) de explicitering *senatores* geschreven. De nota maakt dus duidelijk dat Cicero met *ordinis* de klasse van de senatoren aanduidt. Eveneens krijgt het woord *prouincia* (f. 1), dat het eiland Sicilië aanduidt, de explicitering *illa insula*.

Marginale nota's zijn inhoudelijk vooral narratief-verklarend. Een voorbeeld is te vinden op folio 1: *d*[*iffe*]*r*[*enti*]*a inter suscipimur et recipimur …* Hierin wordt het verschil uitgelegd tussen de werkwoorden *suscipere* en *recipere*, twee werkwoorden die Cicero in zijn redevoering gebruikt.

Een beter begrip van de exacte betekenis van beide werkwoorden helpt studenten ook hier de tekst inhoudelijk beter te begrijpen.

Marginale aantekeningen kunnen ook een historische verklaring geven. Zo noteerde Philippus onderaan op folio 1: *Olim due clepsydre dabantur reo ad respondendum accusatore uno horrilogio* [sic] *et defflueba*[*n*]*t ex aquis, que*[*m*]*admodu*[*m*] *nu*[*n*]*c nostra Horrilogia* [sic], *ex arrena* [sic] *defluu*[*n*]*t*. Deze nota beschrijft hoe in de klassieke oudheid in de rechtbank waterklokken werden gebruikt die, zoals het woord zelf zegt, op water werkten, in tegenstelling tot de contemporaine zandlopers, die op zand werken. Op folio 2 geeft een nota meer uitleg over de historische figuur Scipio Africanus: *P*[*ublius*] *africanus a deuictis gentib*[*us*] *nome*[*n*] *desumpsit et prim*[*us*] *o*[*m*]*ni*[*um*] *meruit*. De aantekening vermeldt dat Scipio als eerste de bijnaam *Africanus* aannam na zijn overwinning op de Carthagers in de Romeinse provincie Africa.

Hier en daar wordt in een marginale nota de structuur van de tekst duidelijk gemaakt. Een voorbeeld staat op folio 1, en duidt aan dat Cicero op dit punt aan zijn pronkrede gaat beginnen: *Hic incipit Cicero a exornatione* [sic] *p*[*er*]*sone*.

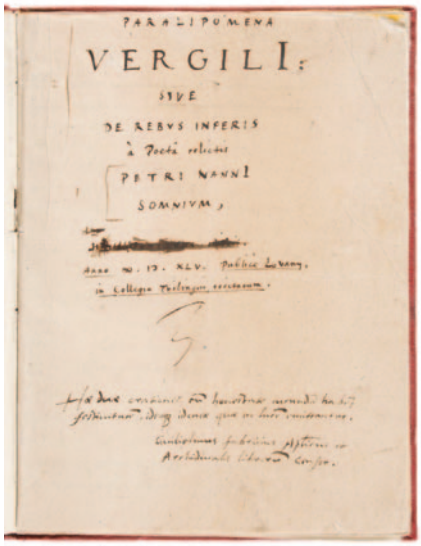
Fouten in de annotaties

Opmerkelijk is dat de annotaties ook enkele fouten vertonen. Op folio 3 noteerde Philippus *in hordeis* bij *domi nostræ*. Aangezien *hordeum* 'gerst' betekent en dat geen synoniem is van *domi nostræ*, gaat het vermoedelijk om een verschrijving voor *in horreis* ('in de voorraadkamers').

Verder staat op folio 3 een verwijzing naar Cato de Jongere (*Catone*[*m*] *Uticensen* [sic]), die beschreven wordt als een *agriculator* [sic]). Hier zijn drie fouten te bespeuren. Ten eerste schreef Philippus foutief het woord *Uticensen*, aangezien de juiste vorm *Uticensem* ('van Utica') is. Ten tweede is het woord *agricultor* ('boer') foutief geschreven als *agriculator*. Ten derde wordt hier foutief de *De Agricultura* toegeschreven aan Cato de Jongere en niet aan Cato de Oudere.

Conclusie

Geloes' annotaties tonen hoe klassieke teksten aan het Collegium Trilingue werden gelezen en verklaard. Synoniemen, parafrases en expliciteringen moesten studenten helpen om Cicero's redevoering taalkundig en inhoudelijk te begrijpen. Daarnaast wijzen talrijke historische verklaringen erop dat de lessen meer omvatten dan enkel taalverwerving: ook historische kennis maakte deel uit van de lespraktijk.


PARALIPOMENA
VERGILI:
SIVE
DE REBVS INFERIS
à Poeta relictis
PETRI NANNI
SOMNIVM.

Petrus Nannius, Paralipomena Vergili sive De rebus inferis a poeta relictis, Leuven, 1545. – KU Leuven Bibliotheken Bijzondere Collecties, Ms. 1001.

Tegelijk weerspiegelen de annotaties humanistische onderwijsprincipes. De lessen vertrokken rechtstreeks van een klassieke auteur, in overeenstemming met Erasmus' *ad fontes*-ideaal. Daarnaast sluit de aandacht voor synoniemen en parafrases nauw aan bij zijn streven naar een rijkdom aan woordenschat (*copia uerborum*). Zo laten de annotaties van Philippus de Geloes toe om bijna vijf eeuwen later een concreet beeld te vormen van de manier waarop het Latijn aan het Leuvense Collegium Trilingue in de zestiende eeuw werd onderwezen.

Katrien Delhoune

Bibliografie

- Henry de Vocht, *History of the foundation and the rise of the Collegium Trilingue Lovaniense 1517-1550*, 1. *The Foundation*, Leuven 1951.
- Thomas O. Sloane, 'Schoolbooks and Rhetoric. Erasmus's *Copia*', *Rhetorica*, 9, 2, 1991, 113-129.
- Karl G. Schroeder, 'Jerome de Busleyden and Thomas More', *Moreana*, 32, 121, 1995, 3-10.
- Jan van Herwaarden, *Between Saint James and Erasmus. Studies in Late-Medieval Religious Life*, Leiden-Boston 2003.
- Dominic H. Berry (vert.), *Cicero, Political Speeches*, New York 2011.
- Jan Papy (ed.), *Erasmus' droom. Het Leuvense Collegium Trilingue 1517-1797: catalogus bij de tentoonstelling in de Leuvense Universiteitsbibliotheek*, Leuven-Parijs-Bristol 2017.
- Jan Papy & Pierre Swiggers, 'Hiëronymus Busleyden: Stichter van het Collegium Trilingue', *Leuvens Historisch Genootschap*, 55, 2018, 10-18.
- Xander Feys, *Language and Literature Teaching in the Sixteenth Century*, onuitgegeven doctoraal proefschrift, Leuven 2024.

Zo vader, zo zoon: een Latijn-Grieks manuscript gekopieerd door Gerardus Helye, vader van Erasmus

Alles wat Erasmus van Rotterdam (1469-1536) schreef over zijn ouders Margareta en Gerardus, staat in zijn autobiografisch *Compendium Vitae*. Erasmus deed zijn levensverhaal in 1524 in een brief gericht aan Conradus Goclenius (ca. 1490-1539), professor Latijn aan het Leuvense Drietalencollege, met de opdracht het document postuum uit te geven, onder andere om te anticiperen op eventuele vragen omtrent zijn afkomst als priesterzoon. Het oudste exemplaar van deze autobiografie dat Bijzondere Collecties herbergt, is van 1642 en bevat ook ander materiaal dat Erasmus' leven beschrijft (CaaA543).

In zijn *Compendium Vitae* schrijft Erasmus dat zijn vader Gerardus, zoon van een zekere Helias en afkomstig uit Rotterdam, had willen trouwen met Erasmus' moeder Margareta. Dit was tegen de wil van zijn familie, die hem had voorbestemd als priester. Gerardus vluchtte weg naar Italië, waar hij studeerde en werk verrichte als kopiist, maar liet Margareta zwanger achter.Volgens Erasmus is zijn vader uiteindelijk toch priester geworden in Rotterdam na een vals bericht van zijn ouders dat Margareta gestorven zou zijn. Bij zijn terugkomst ontdekte hij haar echter springlevend met hun zoon Erasmus, over wiens opvoeding hij zich zou ontfermen.

Over de jaren heen zijn veel vraagtekens geplaatst bij de betrouwbaarheid van het *Compendium*, dat soms al te snel herleid is geweest tot een romantisering die Erasmus fabriceerde om zijn geboorte als priesterzoon te excuseren. Erasmus rept zo bijvoorbeeld met geen woord over een oudere broer Pieter. In de voorbije decennia zijn echter steeds meer bronnen over Gerardus naar boven gekomen die stukken van Erasmus' relaas bevestigen: Guiseppe Avarucci en Augusto Campano publiceerden in 1983 over twee handschriften van de jaren 1456-1458, ondertekend door Gerardus Helye (= Heliae, 'zoon van Helias') en gekopieerd in Fabriano, gelegen in de Italiaanse Marken. Koen Goudriaan op zijn beurt onthulde in 2019 bewijs voor Gerardus' priesterschap in de Rotterdamse regio in 1471-1480.

Een tot nu toe over het hoofd gezien colofon onthult Gerardus als de kopiist van een derde Italiaans manuscript, bewaard in de Vaticaanse Bibliotheek (Vat.lat.427). Het handschrift bevat Augustinus' *De civitate Dei* in twee aparte delen en werd gekopieerd in 1468 in Matelica, vlakbij Fabriano.



Magni Des. Erasmi Roterodami Vita [...], Leiden, Joannes Maire, 1642. KU Leuven Bijzondere Collecties, CaaA543.

Deze ontdekking beïnvloedt verschillende aspecten van het leven van Gerardus en Erasmus.[1] Tot voor kort was er enkel bewijs voor Gerardus' aanwezigheid in Fabriano. Nu blijkt dat hij ongeveer tien jaar later opnieuw in dezelfde regio werkzaam was.

1 De ontdekking lichten we gedetailleerd toe in het volgend nummer van *Humanistica Lovaniensia*.

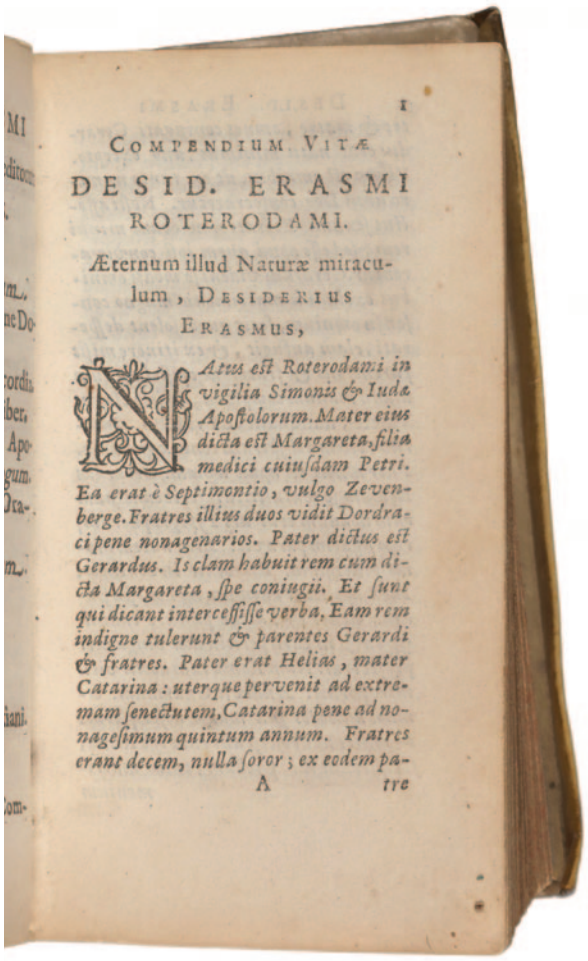
Tussen deze twee Italiaanse verblijven moet hij echter teruggekeerd zijn naar Holland, waar hij een relatie startte met Margareta. Gerardus' daaropvolgend verblijf in Matelica viel waarschijnlijk samen met Margareta's zwangerschap van Pieter, terwijl Erasmus na Gerardus' terugkeer naar Rotterdam verwekt moet zijn geweest. Deze nieuwe chronologie is direct relevant voor de discussie rond Erasmus' geboortejaar en bekrachtigt recent onderzoek waarin men zijn geboorte plaatst in het jaar 1469.

Manuscript Vat.lat.427 geeft ook nog een ander verrassend aspect van Gerardus prijs. Het handschrift bevat niet alleen Griekse woorden uit Augustinus' tekst die Gerardus heeft proberen reconstrueren in het Griekse alfabet op basis van een manuscript dat het Grieks in Latijnse transcriptie bood, maar ook heel wat Latijn geschreven met Griekse letters in de marges. Hij leefde zich uit in de bladwachters en katern-signaturen en gebruikte daarvoor naast spiegelschrift en muzieknoten – wat op zich al uitzonderlijk is – ook hier Grieks.

Hoewel Erasmus schrijft dat zijn vader onderwezen was in Grieks, kunnen we op basis van Vat.lat.427 stellen dat hij in 1468 hoogstwaarschijnlijk enkel de basiselementen van de taal onder de knie had. Het staat hoe dan ook buiten kijf dat Gerardus, met zijn Italiaanse ervaring, op intellectueel vlak een voorsprong had op het grote merendeel van zijn Nederlandse tijdgenoten. Dit recent ontdekte manuscript bevestigt deze hypothese, die Sandra Langereis in haar recente biografie van Erasmus heeft verdedigd, zonder dat ze deze bron kende. Erasmus zelf, die lang heeft moeten zwoegen om het Grieks grondig te kunnen bestuderen, heeft als humanist altijd gehamerd op het belang van deze taal. Zo liet hij het niet na zichzelf af te schilderen als zoon van een van de eerste Nederlanders met kennis van én Latijn én Grieks en in wiens voetsporen hij met verve trad.

De ontdekking van dit colofon past in een reeks vondsten gedaan in de context van ERASMOS+, een project dat focust op Latijn-Griekse tweetaligheid in de Renaissance sinds de aankomst van de Byzantijn Manuel Chrysoloras in Firenze in 1397 tot Erasmus' dood in 1536. Zo stootte Xander Feys in Harvard op een brief van de Bolognese humanist Paulus Bombasius aan Erasmus die nog niet eerder was uitgegeven en die nieuw licht werpt op Erasmus' eigen Italiaanse verblijf in 1506-1508, zo'n veertig jaar na dat van zijn vader. Daarnaast publiceerden Maxime Maleux en Raf Van Rooy in een eerder nummer van *Ex Officina* over hun ontdekking van de allereerste aankoop van Erasmus' Drietalencollege in 1517: de Hebreeuwse Bombergbijbel.

Isabelle Maes & Lode Moens



COMPENDIUM VITÆ
DESID. ERASMI
ROTERODAMI.

Æternum illud Naturæ miraculum, DESIDERIUS ERASMUS,

Natus est Roterodami in vigilia Simonis & Iudæ Apostolorum. Mater eius dicta est Margareta, filia medici cuiusdam Petri. Ea erat è Septimontio, vulgo Zevenberge. Fratres illius duos vidit Dordraci pene nonagenarios. Pater dictus est Gerardus. Is clam habuit rem cum dicta Margareta, spe coniugii. Et sunt qui dicant interfessisse verba, Eam rem indigne tulerunt & parentes Gerardi & fratres. Pater erat Helias, mater Catarina: uterque pervenit ad extremam senectutem, Catarina pene ad nonagesimum quintum annum. Fratres erant decem, nulla soror; ex eodem patre

Het begin van Erasmus' *Compendium Vitae* vormt ook het begin van zijn relaas over zijn ouders, in *Magni Des. Erasmi Roterodami Vita* [...], Leiden, Joannes Maire, 1642, p. 1.

Bibliografie

- Guiseppe Avarucci & Augusto Campana, 'Due codici scritti da "Gerardus Helye" padre di Erasmo', *Italia medioevale e umanistica*, 26, 1983, 220-255.
- Koen Goudriaan, 'New Evidence on Erasmus' Youth', *Erasmus of Rotterdam Society Yearbook*, 39, 2019, 184-216.
- Sandra Langereis, *Erasmus, dwarsdenker: een biografie*, Amsterdam 2021.
- Maxime Maleux & Raf Van Rooy, 'De Bomberg-bijbel van het Drietalencollege teruggevonden', *Ex Officina*, 38, 2, 2025, 4-5.
- Isabelle Maes & Lode Moens, '*Graece et Latine pulchre calluit*. A New Manuscript by the Hand of Gerardus Helye, Father of Erasmus', *Humanistica Lovaniensia*, 75, 2026 (in druk).
- Xander Feys, 'The First Edition of Ep. 251 Allen: Paulus Bombasius' Early Correspondence with Erasmus Revisited', *Erasmus Studies*, 2027 (in druk).

Een Pinokkio (als een Pallieter) uit Lier

Tonet (Antonia) Timmermans (1926-2020) was de jongste van drie dochters van de Lierse auteur Felix Timmermans. Al heel vroeg maakte ze illustraties bij het werk van haar vader[1] en ontwikkelde ze zich artistiek bij de kunstenaar Oscar Van Rompay in Lier. Ze bouwde een carrière uit als illustrator, graficus en kunstschilder. Ze was de eerste vrouw die mocht meewerken aan het befaamde weekblad *Tintin/Kuifje*, onder andere met de strip *Genoveva van Brabant* (1947-1948). Bijzondere Collecties verwierf een set van tien gekleurde tekeningen van de hand van Tonet Timmermans (Ms. 2485).[2]

De verzameling draagt de titel *Pinokkio! Vrij naar C. Collodi* en bestaat uit een omslag, een titelblad, zes bladen illustraties en een blad met een sluitvignet. Vier volbladillustraties zijn in bonte, felle kleuren aangebracht met een dekkende verf. Voor de twee bladen met monochrome scènes is een rode verf gebruikt.

Timmermans maakte dus een bewerking van het boek *Pinocchio* van Carlo Collodi, dat dateert uit 1883.[3] Eigentijdse Nederlandse vertalingen om zich op te baseren, waren niet moeilijk te vinden. Zo verscheen er bij Opdebeek in Antwerpen in 1940 al een zevende druk, waarbij de vertaling het origineel trouw navolgde en waarin de Italiaanse illustraties van Carlo Chiostri werden overgenomen.

De aankondiging op haar titelpagina '*Vrij naar C. Collodi*' doet al vermoeden dat Timmermans niet van plan was het oorspronkelijke verhaal getrouw af te beelden. Vergelijking van de tekeningen met die tekst wijst al gauw uit dat het verhaal niet meer was dan de aanleiding voor een eigen fantasierijke interpretatie. De volbladillustratie bedoeld voor de omslag, toont een stralende Pinokkio op de rug van een grote vis omgeven door planten en zeedieren en een lachende zon. Fantasierijk is deze tekening zeker en met enige goede wil sluit ze aan bij de passage in het verhaal waar Pinokkio wordt gered door een tonijn. Op de titelpagina worden Pinokkio, Geppetto en de fee voorgesteld in het gezelschap van tal van figuren. Ook al treden er in het verhaal van Collodi talrijke nevenpersonages op, de figuren die op deze pagina de hoofdpersonen vergezellen, spelen nauwelijks of zelfs helemaal geen rol in het verhaal. Op het eerste verhaalblad dat uit vier scènes is opgebouwd, wordt de pas gesneden pop, geheel in tegenspraak met de tekst, door de fee omgetoverd tot een echte jongen. In feite wordt deze wens van Pinokkio pas helemaal op het einde van het boek vervuld, op het moment waarop hij onweerlegbaar bewezen heeft eerlijk,



Het begin van de avonturen van Pinokkio, in Tonet Timmermans, *Pinokkio! Vrij naar C. Collodi*, 1883. – KU Leuven Bijzondere Collecties, Ms. 2485.

vlijtig en behulpzaam te zijn. Het verhaal van Collodi heeft immers een zeer moraliserende tendens. Die bedoeling neemt Timmermans niet mee. De vos en de kat die bij Collodi de doortrapte schurken zijn die Pinokkio bedriegen en hem van het goede pad brengen, vind je vruchteloos bij Timmermans. Haar illustraties wemelen wel van de katjes, maar die zijn allemaal van de brave soort. De schurken zijn twee echte (menselijke) boeven met, zoals het hoort, lelijke tronies. Rechtsonder op de prent is te zien dat zij gevankelijk worden weggevoerd, een gegeven dat ook spruit uit de fantasie van Timmermans. In de tien tekeningen die we hebben (het is niet helemaal uitgesloten dat er een of meerdere bladen ontbreken), komen gehele verhaallijnen van het lange en vrij complexe verhaal niet aan bod, zoals het begraven van de gouden munten en de episode met de slechte schoolkameraden, of zijn ze slechts in een flauwe verwijzing aanwezig. Zo zijn de ezelsoren die plots opduiken, de enige verwijzing naar het verblijf van Pinokkio in Luilekkerland. Tonet Timmermans is niet erg geïnteresseerd in de moraliserende boodschap achter het verhaal en evenmin in de opbouw en de chronologie van de verschillende episodes.

1 Felix Timmermans, *Vertelsels II*, Brugge 1943 en Felix Timmermans, *De dag der dieren in Vertelsels voor Janneke en Mieke*, Gent 1944.

2 Afmetingen: 205 x 276 mm.

3 Carlo Collodi, *Le avventure di Pinocchio, storia di un burattino*, Firenze 1883



Pinokkio en de rovers.



Pinokkio vindt Geppetto in de buik van de vis.

De tekeningen zelf vertonen geen overeenkomst met de op dat moment bekende Pinokkio-illustraties. Ze zijn eigenlijk net zo origineel in uitvoering als ze afwijken van het oorspronkelijk verhaal. Ze zijn zeer mooi en goed afgewerkt, in een lichtelijk naïeve stijl die herinnert aan de tekeningen van haar vader Felix. Met haar toevoegingen van talrijke diertjes, planten, bloemen en andere details bracht Tonet Timmermans een vrolijke variant van het verhaal. Het feestmaal met Geppetto en de fee, met bloementuilen en een nest katjes aan de melk op de laatste volbladtekening vat het allemaal samen. Timmermans liet de schrijnende armoede, het onrecht en de onaangename en zelfs wrede gebeurtenissen, die in het eigenlijke verhaal meer dan eens voorkomen, bijna volledig achterwege en zette alles in het teken van zorgeloosheid, vrolijkheid en lichtvoetigheid.

In het geval van illustratief werk verwacht men gewoonlijk enige tekst die verband houdt met het originele verhaal. Het is niet zo verwonderlijk dat zo'n tekst hier volledig ontbreekt. De versie van Tonet Timmermans wijkt in alle opzichten te veel af van het origineel. Timmermans zag deze tekeningen als een op zichzelf staand geheel. Meer dan waarschijnlijk was het haar bedoeling een kijkboekje te maken, bedoeld voor de allerkleinsten. Vandaar ook de nadruk op de zonnige en vrolijke aspecten van het verhaal en de afwezigheid van de wrange en wrede passages (waar de rovers verschijnen, worden ze al snel voorbeeldig gevangen gezet). Bij het bekijken werd van de ouders verwacht bij een bepaalde tekening zelf iets over Pinokkio te verzinnen. En door de klare tekeningen en de vele (weinig relevante) details konden de kinderen ongeremd hun fantasie laten werken.

Timmermans heeft duidelijk veel zorg en energie gestoken in deze tekeningen. Maar het ontwerp heeft niet geleid tot een uitgave. Op de omslag vooraan staat wel een uitgeversadres, namelijk J.B. Lens - Lier. Op de omslag achteraan wordt dat adres in een door Timmermans ontworpen gelegenheidsvignet herhaald. Maar Jan Baptist Lens was enkel een boekhandelaar in Lier. Hij had geen atelier en van enige drukkers- of uitgeverspraktijk is er geen spoor.[4] Had Timmermans, indien ze haar ontwerp echt wilde uitgeven, zich niet tot een echte Lierse uitgeverij als Van In kunnen richten?

De datum 1958, het jaar waarop Lens Lier verlaat, kan helpen om dit ontwerp te dateren. Het gegeven dat Tonet Timmermans na haar huwelijk in 1954 uitwijkt naar Zuid-Afrika is misschien ook een indicatie. Maar meer nog wijst de stijl van haar tekeningen op een datering op het einde van de jaren veertig of het begin van de jaren vijftig. In haar vroege werk immers huldigt Tonet Timmermans de principes die Herman Teirlinck in enkele artikels over kinderboeken uiteenzet: prenten die helder zijn, waarvan de omlijning stevig getekend is, met sterke kleurenvlakken en een veelheid van kleuren.[5] In haar latere illustratief werk, dat bijna uitsluitend te vinden is in de kinderboeken van haar zus Lia,[6] is haar stijl heel anders: de omlijning is minder sterk en er zijn meer arceringen, de kleuren zijn minder uitgesproken en er zijn kleurovergangen binnen de vlakken. Het kleurenpalet is ook minder gevarieerd. Dit boekontwerp van het verhaal van Pinokkio kan bijgevolg gesitueerd worden tussen ruwweg 1946 en 1954.

Deze set ontwerptekeningen werd in 2022 geveild samen met heel wat ander materiaal dat duidelijk de stempel draagt van familiebezit, zoals de vele foto's van de familiekring Timmermans. Vermoedelijk is dit lot tekeningen afkomstig uit het privébezit van Tonet (en van haar zus Lia bij wie ze lange tijd woonde) en heeft het de familie tot aan haar overlijden niet verlaten.

Dirk Van Eldere

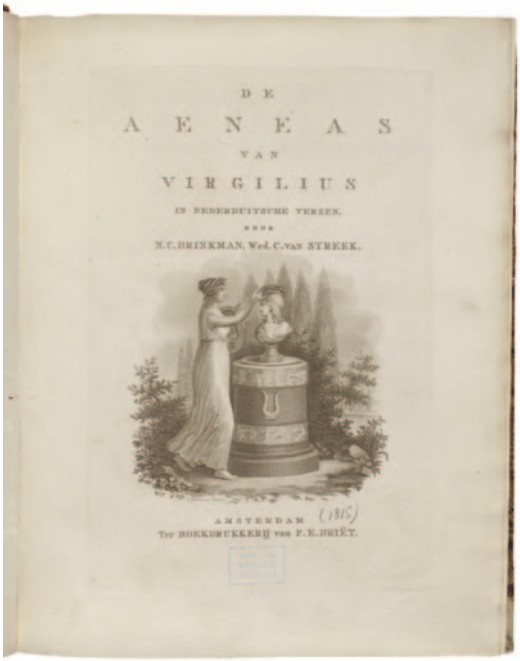
4 Informatie verkregen van het Archief van de Stad Lier 9 december 2025

5 Herman Teirlinck, 'Kinderboeken', *Het boek. Maandschrift voor boekenvrienden*, 1, 1906, 7-9. Herman Teirlinck, 'Kinderboeken', *Vlaamsch Leven*, 3, 1917, 148-149. Teirlinck was als directeur van de Nationale Hoogere School voor Bouwkunst en Sierkunsten te Brussel, beter bekend als Ter Kameren, een zeer invloedrijk persoon. Hij ontwierp zelf boekomslagen en was de initiatiefnemer voor de verzamelbundel *Vertelsels voor Janneke en Mieke*, uitgegeven door Snoeck-Ducaju in Gent in 1944, waarin Tonet Timmermans enkele van haar eerste illustraties bracht.

6 In hoofdzaak de reeksen uit de jaren zestig rond *Janneke en Mieke* en *Widdel en Waddel*. Onder de naam Tonet Timmermans, Tonet Meyer en Tonet Meyer-Timmermans.

De eerste vrouwelijke vertaler van Vergilius' *Aeneis*: Anna Catherina Brinkman (1760-1828)

In Bijzondere Collecties kom je soms een boek tegen dat een fortuin waard is – maar niet vaak een dat een pensioen waard is. Toch is dat zo voor Anna Catherina 'Naatje' Brinkmans *Aeneas* (1815), een versvertaling van de *Aeneis* van de Latijnse dichter Vergilius (70-19 v.Chr.) (Bijzondere Collecties, 8B3227). Brinkman was niet de eerste vertaler van Vergilius' epos, dat in twaalf zangen de heldendaden van Aeneas beschrijft. Integendeel, uit de late zestiende en zeventiende eeuw kennen we zeker zes eerdere Nederlandstalige versies, waarvan die van Joost van den Vondel de beroemdste zijn (een in versvorm en een in proza). Brinkman was wel de eerste gepubliceerde vrouwelijke vertaler van de *Aeneis* in de Nederlanden. Met dit ambitieuze werk wist deze behendige broodschrijver een staatspensioen los te krijgen van de nieuwe Nederlandse vorst Willem I.


DE
AENEAS
VAN
VIRGILIUS
IN NEDERDUITSCHE VERZEN,
DOOR
N.C. BRINKMAN, Wed. C. van STREEK.
AMSTERDAM (1815)
Ter HOEKDRUKKERIJ van P.E. BRIËT.

Titelpagina van *De Aeneas van Virgilius in Nederduitsche verzen door N.C. Brinkman*, Amsterdam, Briët, 1815. – KU Leuven Bibliotheken Bijzondere Collecties, 8B3227.

Een eerste 'proevertje'

Brinkman besteedde dan ook meer dan tien jaar aan het epos. Een eerste proef, de vertaling van de eerste twee zangen, publiceerde ze in 1806 in een bescheiden octavo-formaat waarvan KU Leuven Bibliotheken eveneens een exemplaar bezit.[1]

De reacties moeten bemoedigend geweest zijn: om de paar jaar verschenen steeds twee nieuwe zangen. De financiële ondersteuning van de Napoleontische regeringen – ze kreeg per zang 200 gulden – zal ook geholpen hebben.[2]

Hoewel Brinkman al eerder poëzie had vertaald, was haar keuze voor Vergilius een gewaagde. Pieter van Winter Nicolaasz., de gerespecteerde vertaler van Horatius' gedichten, had in 1804 ook een vertaling van de eerste vier zangen van Vergilius' *Aeneis* uitgegeven.[3] Een recensent van *Vaderlandsche Letteroefeningen* vergeleek in 1807 beide proeven met elkaar. De conclusie: Van Winters versie is superieur.[4] Van Winters plotse dood datzelfde jaar zorgde er echter voor dat Brinkmans vertaling de enige was die mogelijk afgewerkt zou worden. Ondanks de gebreken die de recensent ziet in haar vertaling spoort die haar dus toch aan om haar werk, mits aanpassingen, voort te zetten.

Verandering van koers

Een van de problemen die de recensent identificeerde en die Brinkman ook verdoken toegaf in haar proef is dat ze eigenlijk weinig Latijn kende. Ze baseerde zich op Jacques Delilles Franse vertaling *l'Éneide* (1804).[5] Haar neef Arend Fokke Simonsz. corrigeerde haar vertaling vervolgens tegen het Latijn. Dit was op zich niet uitzonderlijk: in de achttiende eeuw waren Frans en Duits mediërende talen, en ook auteurs zoals Shakespeare en Machiavelli bereikten

1 KU Leuven Bibliotheken Artes, 5A46086.

2 'Brinkman, Anna Catharina', in *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland* (https://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Brinkman; laatste raadpleging 24/08/2026).

3 *Horatius Lierzangen in Nederduitsche dichtmaat gevolgd*, Amsterdam 1804 (Bijzondere Collecties, 8A16031) en *Proeve eener nieuwe overzetting van den Eneas, naar het Latyn*, Amsterdam 1804 (Bijzondere Collecties, 8A15995).

4 *Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen*, Amsterdam 1807, 487-492.

5 Een exemplaar is te vinden in Bijzondere Collecties, 8A7520.

de gemiddelde Nederlandstalige lezer via dergelijke 'tussenvertalingen'.[6] Naarmate de eeuw vorderde, werden de unieke aspecten van de oorspronkelijke auteur en tekst echter steeds belangrijker in de vertaaltheorie en werd, zeker voor klassieke auteurs, een rechtstreekse vertaling geprefereerd.[7]

De kritiek lijkt Brinkman niet ongevoelig te hebben gelaten: in de later gepubliceerde zangen verlaat ze zich minder op Delille. Ze zou zelfs Latijn hebben geleerd om haar vertaalwerk voort te kunnen zetten, volgens latere recensies in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* – al vertrouwde ze waarschijnlijk ook op andere vertalingen en tussenvertalingen.[8] Ook de eindnoten bij iedere zang weerspiegelen haar verminderde afhankelijkheid van Delille. In het begin zijn Brinkmans noten over geschiedenis en mythologie nog doorspekt met verkorte vertalingen van Delilles opmerkingen over de stijl en metaforen van het epos. Hoe verder ze vordert, hoe minder dit soort opmerkingen nog opduiken. In de plaats lijkt ze af en toe haar eigen ideeën over de moraliteit en de 'welvoeglijkheid' van tekst en auteur toe te voegen.

De editie van 1815

De volledige editie met alle twaalf zangen verscheen in 1815 in een deftig quarto-formaat, met grote marges in de zetspiegel. Ze bevat geen illustraties, maar de gravure op de titelpagina is verfijnd. De afbeelding toont een van de muzen, harp in hand, die een buste van een langharige Vergilius kroont met lauwerkrans.

Het exemplaar van Bijzondere Collecties heeft daarenboven een element dat niet in alle exemplaren voorkomt: de intekenlijst. Acht pagina's lang, in twee kolommen klein zwart lettertype, passeren de namen van boekverkopers en andere dichters de revue, maar ook die van politici en ambtenaren. Helemaal bovenaan prijken de namen van de pas aangetreden koninklijke familie. Een negentiende-eeuwse lezer vertrouwd met Brinkmans œuvre zou hier misschien verbaasd met de ogen hebben geknipperd. Ze had immers de afgelopen decennia met haar geschriften de Franse heersers – eerst de revolutionairen, dan de Napoleontische regeringen – enthousiast gesteund. Haar eerste proef van de *Aeneas* was zelfs opgedragen aan Napoleons raadspensionaris, Rutger Jan Schimmelpenninck, met wie ze correspondeerde. Als broodschrijver wist Brinkman zich duidelijk aan te passen aan een veranderende politieke situatie.

De afgewerkte vertaling van 1815 is trouwens opgedragen aan de kersverse nieuwe koning, Willem I. Brinkman wenst hem in haar verzen evenveel roem toe als keizer Augustus, de beschermer van Vergilius. Augustus' roem is vereeuwigd in Vergilius' *Aeneis*, schrijft ze, en ze hoopt dat die van Willem I dat ook zal zijn door deze vertaling. Zo lijkt ze zichzelf tot Willems Vergilius uit te roepen, de literaire macht achter de troon. De gravure op de titelpagina krijgt daardoor een nieuwe betekenis: is dit de muze die Vergilius kroont, of kun je dit ook zien als Brinkman die Willem kroont?

Gulden Librije

Brinkmans *Aeneis* is daarmee meer dan het verhaal van de eerste vrouwelijke vertaler van Vergilius in de Nederlanden. Haar casus toont ook welke onderzoeksmogelijkheden schuilgaan in de Gulden Librije, een unieke deelcollectie van KU Leuven Bibliotheken waarvan de preciosa bij Bijzondere Collecties bewaard worden. Deze verzameling werd in 1963 opgericht door Leuvense hoogleraren met de ambitie een exemplaar bijeen te brengen van alle Nederlandse vertalingen van klassieke Griekse en Latijnse teksten, van de vroegmoderne periode tot vandaag. Dankzij die unieke collectie kunnen onderzoekers vertalingen niet alleen afzonderlijk bestuderen, maar ook met elkaar vergelijken. Het onderzoek waarop dit artikel steunt, was alleen mogelijk door de verschillende versies van Brinkmans *Aeneis* naast Pieter van Winters vertaling en Jacques Delilles *Énéide* te leggen, en daarbij ook aandacht te besteden aan hun opdrachten, noten, intekenlijsten en andere parateksten. De Gulden Librije maakt zo de netwerken zichtbaar waarin vertalers, lezers, uitgevers en beschermheren met elkaar verbonden waren. Brinkmans ambitieuze *Aeneas* is daarvan een treffend voorbeeld.

Marijke Crab & Merel Waeyaert

Benieuwd naar het bezit van Gulden Librije? Bekijk dan de uitgelichte collectie in Limo: Gulden Librije - KU Leuven


NAAMLIJST
DER
RESPECTIVE INTEEKENAREN
OP
DEN AENEAS VAN VIRGILIUS.

Intekenlijst van *De Aeneas van Virgilius in Nederduitsche verzen door N.C. Brinkman*, Amsterdam, Briët, 1815.

6 Inger Leemans, '1700-1800: De vertaalmachine', in Dirk Schoenaers et al., *Vertalen in de Nederlanden: Een cultuurgeschiedenis*, Amsterdam 2021, 290-292.

7 Lucretia Gertrude Korpel, *Over het nut en de wijze der vertalingen: Nederlandse vertaalreflectie (1750-1820) in een West-Europees kader*, Amsterdam 1992, 129-130.

8 *Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen*, Amsterdam 1809, 474-477; 'Brinkman, Anna Catharina', in *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*.

Van detectie naar reflectie

In het najaar van 2025 presenteerde de Collegagroep Beladen Bibliothecair Erfgoed haar engagementsverklaring *Open boeken. Werken aan meerstemmig en inclusief bibliothecair erfgoed*. Zoals *Ex Officina* in het vorige nummer al berichtte, schaart KU Leuven Bibliotheken zich voluit achter deze verklaring, als een stap in een ambitieus en langlopend traject.[1] Onderzoek binnen de universiteit voedt deze zelfreflectie en inspireerde een stageproject.

In 2023 en 2024 waren meerdere onderzoekers uit de faculteit Letteren en KADOC betrokken bij DE-BIAS, een project medegefinancierd vanuit het Digital Europe Programme (DIGITAL) van de Europese Unie.[2] Elf organisaties uit zeven landen wilden beschrijvingen van cultureel erfgoed respectvoller en inclusiever maken. Vanuit het groeiende besef dat collectiebeheerders veelal het perspectief van dominante groepen in de samenleving vooropstellen, ten koste van minderheden en kwetsbare groepen, wilde DE-BIAS stereotypes en vooroordelen in metadata opsporen om die vervolgens kritisch te bevragen. Het einddoel was een tool die aanstootgevend taalgebruik in online catalogi identificeert en contextualiseert.

Een cruciale bouwsteen in de tool is een woordenlijst om achterhaalde en mogelijk kwetsende termen te herkennen. Op basis van eerdere lexicons en met de actieve participatie van tot dusver ondervertegenwoordigde groepen kwamen onderzoekers tot een lijst van zo'n zevenhonderd woorden: in vijf talen (Nederlands, Engels, Frans, Duits en Italiaans) werden beledigende termen op vlak van vooral migratie en koloniale geschiedenis, etniciteit en etnisch-religieuze identiteit, en gender en seksuele identiteit verzameld. Elke beladen term kreeg een toelichting met gevoeligheden en vaak mogelijke alternatieven. Vanzelfsprekend gaat het niet om een exhaustieve of definitieve lijst: taal leeft, maatschappelijke debatten veranderen. Het Leuvense team ging nog een stap verder dan losstaande woorden en stelde een typologie of matrix van diverse vormen van *bias* op: doorgaans bevatten metadata vooroordelen van uiteenlopende aard, die samen tendentieuze patronen vormen waarvan erfgoedorganisaties zich weinig bewust zijn.

Tot de belangrijkste lessen van DE-BIAS behoort het inzicht dat werkelijk inclusieve erfgoedpraktijken enkel slagen bij een structurele en duurzame samenwerking met vertegenwoordigers van de betrokken *communities*. Dit vraagt tijd en inzet, maar komt tegemoet aan een fundamentele koerswijziging in de erfgoedsector die sinds de Faro-Conventie van 2005 enkel aan kracht wint: niet de collecties primeren, wel de erfgoedgemeenschap. KADOC bracht dit engagement in praktijk met veldwerk in Congo rond het beeldarchief van Vlaamse missionarissen in Katanga.[3] In 2024-2025 leidde dit tot de tentoonstelling *Face/Surface*: mee opgezet door Congolese Kring vzw, een collectief uit de diaspora, daagde de expo bezoekers uit om meerdere perspectieven te overwegen.[4]

Logischerwijze is de DE-BIAS-detectietool in de eerste plaats voor digitale platformen bedoeld. Nog tijdens de looptijd van het project werd hij in de operationele infrastructuur van Europeana geïntegreerd.[5] Op het platform verschenen meerdere online galerijen en blogposts die nieuwe vormen van *storytelling* met beladen objecten belichtten, en dit door de gedeelde inspanning van experts en vertegenwoordigers van *communities*. Met het formele einde van het project eind 2024 vielen de inspanningen niet stil: de detectietool staat nu ter beschikking van geïnteresseerde erfgoedorganisaties en oorspronkelijke leden van het consortium gaan er eveneens mee aan de slag – zo ook KU Leuven Bibliotheken.



DE-BIAS als stageproject bij KU Leuven Bibliotheken

Binnen de dienst Digitalisering en Verrijking Collecties van KU Leuven Bibliotheken staat de DE-BIAS-tool al langer op de radar. De dienst staat in voor de digitalisering en metadatering van de rijke en diverse collecties van de universiteit. Daarbij rijst steeds vaker de vraag hoe we omgaan met taal in onze catalogi en beschrijvingen. Metadata vormen een cruciale schakel in de ontsluiting van kennis: ze bepalen mee hoe informatie vindbaar, toegankelijk en herbruikbaar wordt voor onderzoekers en andere gebruikers. Hoewel metadata vaak de indruk van neutraliteit wekken, zijn ze dat nooit volledig.

1 Eva De Ridder, Laura Narli & Tjamke Snijders, 'Bewaren en bevragen: zorgvuldig omgaan met gevoelige collecties', *Ex officina*, 39, 1, 2026, 18-19.

2 Alle informatie rond DE-BIAS staat online ter beschikking, op https://pro.europeana.eu/project/de-bias.

3 'DE-BIAS. Europees project over beladen woorden', in: *KADOC-e-Nieuwsbrief*, 2024, 3 (raadpleegbaar via https://kadoc.kuleuven.be/6_nieuwsbrieven/enbr/enbr_2024_03).

4 Zie het expoboekje *Face/Surface. Metamorphosis of colonial perspectives* (Leuven, 2024), gratis beschikbaar via https://kadoc.kuleuven.be/3_onderzoek/33_onzeonderzoeksoutput/publicaties/expo/expo_36.

5 Het online portaal Europeana (www.europeana.eu/), in 2008 gelanceerd door de Europese Unie, brengt digitale collecties van ruim drieduizend erfgoedinstellingen samen en bevat ruim zestig miljoen culturele en wetenschappelijke items.

Bibliografische beschrijvingen worden door mensen gemaakt; vroeger gangbare terminologie kan vandaag als verouderd of kwetsend gelden.

Belangrijk daarbij is het onderscheid tussen taal die eigen is aan de bron, en metadata *rond* de bron die door bibliotheekmedewerkers worden toegevoegd. Volgens het RDA-principe 'take what you see' worden titels letterlijk overgenomen uit de bron.[6] Die zomaar aanpassen of censureren is niet wenselijk. Voor elementen zoals trefwoorden of algemene opmerkingen is de invloed van de catalograaf echter veel groter. Die elementen verbeteren de vindbaarheid, maar kunnen tegelijk historische perspectieven, culturele aannames of verouderde terminologie reproduceren.

Het verkennen van nieuwe instrumenten zoals de DE-BIAS-tool vraagt tijd en technische expertise, uitdagingen waar veel erfgoedinstellingen mee geconfronteerd worden. Binnen onze dienst zetten we daarom in op samenwerking met opleidingen zoals Digital Humanities aan KU Leuven. Dit gebeurt onder andere via stages, waarbij studente Aïcha David in het academiejaar 2025-2026 onderzocht hoe DE-BIAS kan worden ingezet binnen de metadata-werking van KU Leuven Bibliotheken.

Een spiegel voor onze metadata

Naast het verkennen van de tool, de onderliggende woordenlijsten en detectiemethodes stond de analyse van twee datasets centraal. Enerzijds beschrijvingen van de herkomstcollectie van antropoloog Frans Olbrechts (1899-1958),[7] een bewuste keuze vanwege de thematiek en het meertalige karakter van de collectie; anderzijds een algemene dataset met beschrijvingen van Nederlandstalige werken uit Bijzondere Collecties. Zo kon een afgebakende collectie worden vergeleken met een bredere staalkaart van metadata.

In de algemene dataset werden termen gedetecteerd zoals *opvoeding, bejaarde, ontwikkelingssamenwerking* en *westers* – terminologie die binnen bepaalde specifieke contexten beladen kan zijn. In de Olbrechts-collectie, een interessante casus door haar band met zowel Congo als Noord-Amerika, detecteerde de DE-BIAS-tool als meest voorkomende termen *race, tribe, primitive* en *neger*, aanwezig in zowel titelvelden als trefwoorden. Vanuit het perspectief van *critical cataloguing* illustreren deze resultaten hoe metadata meer zijn dan een neutrale toegang tot collecties, en hoe historisch gegroeide terminologie rond etniciteit, identiteit en koloniale representatie ook vandaag nog kan doorwerken in erfgoedbeschrijvingen.

De gelaagdheid van onze metadata maakt de interpretatie van detecties echter niet altijd eenvoudig. Een voorbeeld is de praktijk in KU Leuven Bibliotheken om toegevoegde opmerkingen steeds in het Engels op te stellen, ook binnen niet-Engelstalige datasets. Maar omdat de tool net per taal werkt, werd *page* in de Nederlandstalige dataset het vaakst gedetecteerde begrip. In onze metadata verwijst dit naar een pagina of paginering, maar de tool interpreteerde het als het historische Nederlandse woord *page* in de betekenis van jongeman of hofknecht. Deze vals-positieve detectie was goed voor ongeveer 11% van alle detecties en illustreert het belang van taalcontext en een *human-in-the-loop*-aanpak.

Bias detecteren, en daarna?

Sommige gedetecteerde termen zijn vandaag duidelijk problematisch en vragen om actie, bijvoorbeeld via gerichte verrijkings- of opschoningsacties. Andere termen maken deel uit van bredere maatschappelijke discussies en zijn contextafhankelijk. De resultaten vragen daarom steeds om menselijke interpretatie en tonen het belang van transparantie over de totstandkoming van metadata. Paradata over de herkomst, context en gemaakte keuzes helpen gebruikers beschrijvingen en detectieresultaten beter te begrijpen. DE-BIAS is daardoor niet alleen een detectietool, maar ook een katalysator voor reflectie over documentatie, context en transparantie in bibliografische beschrijvingen.

Laura Narli, Aïcha David & Andreas Stynen

Meer informatie:

- Aïcha David, *Evaluating the DE-BIAS Tool for the Detection and Remediation of Historical Bias in Library Metadata: A Case Study of Provenance Collections*, Verhandeling KU Leuven, Master of Science in Digital Humanities, 2025-2026.

6 Resource Description and Access (RDA), de internationale standaard voor het beschrijven van informatiebronnen in bibliotheken, archieven en erfgoedinstellingen (www.rdatoolkit.org/about).

7 Meer over de herkomstcollectie, zie https://bib.kuleuven.be/bijzondere-collecties/erfgoed/herkomst/collectie-frans-olbrechts.

‘Moge de wereld tot rust en helderheid komen’: macht, devotie en diplomatie in de Mongoolse steppe (1606)

In de uitgestrekte landschappen van Binnen-Mongolië, waar de Gele Rivier een grote bocht maakt in de steppe boven de Grote Muur, bevindt zich een opmerkelijk vroeg-zeventiende-eeuws artefact dat een moment van politieke verzoening en religieuze transformatie belichaamt. Het betreft een inscriptie in steen boven de Taihe-poort 泰和门 van het vernieuwde tempelcomplex Meidaizhao 美岱召, gelegen nabij het huidige Baotou.

De steen dateert van 1606, ruim twee decennia na de dood van de machtige Mongoolse heerser Altan Khan (1507-1582). Die daagde de Chinese staat uit en kon zelfs de hoofdstad Peking belegeren. De steen vormt een tastbaar document van een overgangstijd: een periode waarin langdurige gewapende conflicten tussen de Mongolen en de Chinezen plaatsmaakten voor een nieuw evenwicht van handel en symbolische onderwerping. Door de combinatie van Chinees en Tibetaans schrift, de vermelding van zowel Mongoolse als Chinese titels, en het gebruik van boeddhistische concepten, staat deze inscriptie symbool voor toenadering tussen drie heel verschillende politieke systemen.

Een wrijfafdruk van de stenen inscriptie werd onlangs aan de Oost-Aziatische Collectie van KU Leuven Bibliotheken geschonken door de familie van Paul Serruys (1912-1999). De scheutist en vooraanstaand sinoloog leverde een blijvende bijdrage aan de studie van de Chinese talen en vroege teksten. Na zijn intrede in de Congregatie van het Onbevlekt Hart van Maria werd hij uitgezonden naar Noord-China, waar hij zich niet alleen toelegde op missionair werk, maar ook een diepgaande interesse ontwikkelde in de Chinese filologie en epigrafie. Serruys specialiseerde zich in oude Chinese taal- en schriftvormen. Later was hij verbonden aan onder meer de University of Washington in Seattle waar hij de internationale sinologie mee vorm gaf. De wrijfafdruk van ca. 57 x 46 cm,[1] werd in de zomer van 1947 door Serruys zelf gemaakt en paste binnen zijn bredere interesse in inscripties als bronmateriaal voor taalkundig-historisch onderzoek.[2] Twee publicaties van zijn oudere broer Henry Serruys (1911-1983), ook scheutist en vooraanstaand sinoloog, gaan precies over de wrijfafdruk in kwestie.[3]



De Tahei-poort van het onlangs vernieuwde tempelcomplex Meidaizhao, Binnen-Mongolië. De pijl duidt de inscriptie aan.

De inscripties

We kunnen drie hoofdcomponenten onderscheiden op de wrijfafdruk: een verticaal georiënteerde centrale tekst in grote karakters, links en rechts geflankeerd door zijteksten in kleinere karakters, te lezen van rechts naar links, en een horizontale Tibetaanse inscriptie bovenaan, te lezen van links naar rechts. Deze indeling weerspiegelt een hiërarchie van betekenissen.

1 Gemeten op het frame rond de tekst, waarrond nog een decoratieve rand zit.

2 Henry Serruys, ‘Notes on a Chinese Inscription of 1606 in a Lamaist Temple in Mai-ta-chao, Suiyüan’, *Journal of the American Oriental Society*, 78, 2, 1958, 102.

3 Henry Serruys, ‘Mongol Altan “Gold” = “Imperial”’, *Monumenta Serica*, 21, 1962, 357-78.

De centrale tekst verwoordt een universeel ideaal van orde en vrede; de zijteksten geven concrete informatie over opdrachtgevers, datering en uitvoerders; de Tibetaanse tekst plaatst het geheel in een religieuze context. De steen, als materiële drager, suggereert duurzaamheid en autoriteit.

De centrale karakters, die bezoekers aan de tempel makkelijk moeten kunnen lezen wanneer ze door de poort wandelen, bevat een vierledige formule die zowel qua vorm als qua inhoud kenmerkend is voor de politieke retoriek in het keizerlijke China:

> 皇圖鞏固，帝道咸寧，萬民樂業，四海澄清
> 'Moge het keizerlijke domein standvastig zijn;
> Moge de keizerlijke weg vrede scheppen;
> Moge het volk vreugde in zijn arbeid vinden;
> Moge de wereld tot rust en helderheid komen.'

Maar het zijn de veel kleinere zij-inscripties die de meest waardevolle informatie bevatten voor historici, omdat daar duidelijk wordt waar, wanneer, en door wie de steen opgericht werd. Zo lezen we aan de rechterkant:

> 元後敕封順義王俺答呵嫡孫欽陞龍虎將軍天成台吉妻七慶大義好五蘭妣吉誓願虔誠敬賴三寶選擇吉地寶豐山起蓋靈覺寺泰和門不滿一月工城圓備神力助佑非人所為也
> 'Qi-qing Dayi-hao Wulan Biji, de vrouw van Dacheng Taiji, Generaal van Draak en Tijger en de legitieme kleinzoon van de tot Shunyi-koning benoemde Altan Khan van na de Yuan, legde een oprechte gelofte af. In eerbied vertrouwend op de Drie Juwelen koos zij een gunstige locatie om de Taihe-poort voor de Lingjue-tempel aan de Baofeng-berg te bouwen. In minder dan een maand werd het werk voltooid. Geholpen door goddelijke krachten, niet door louter menselijke inspanning.'

Deze passage is bijzonder rijk aan informatie en biedt inzicht in zowel de politieke als religieuze context waarin de inscriptie tot stand kwam. Allereerst bevat zij een expliciete verwijzing naar de genealogie van Altan Khan, waarmee de legitimiteit en status van de betrokken Mongoolse elites zorgvuldig worden benadrukt. Die legitimiteit gaat terug tot de Yuan-staat (1271-1368), toen China deel uitmaakte van het enorme Mongoolse rijk. Tegelijkertijd onderstreept de tekst de belangrijke rol van aristocratische vrouwen als religieuze patronessen, met name in de persoon van Qi-qing Dayi-hao Wulan Biji, de Chinese weergave van een Mongoolse titel en naam, die als initiatiefneemster van het bouwproject wordt voorgesteld.[4] Beide Mongoolse mannen, Altan Khan en zijn kleinzoon, dragen bovendien Chinese titels: Shunyi-koning en Generaal van Draak en Tijger. Daarnaast bevat de passage boeddhistische terminologie, in het bijzonder de verwijzing naar de Drie Juwelen en het toeschrijven van de snelle voltooiing van het bouwwerk aan bovennatuurlijke of goddelijke tussenkomst.

Ook de zij-inscriptie aan de linkerzijde van de wrijfafdruk bevat specifieke informatie:

> 大明金國丙午年戊戌月己巳日庚午時建 木作溫伸 石匠郭江
> 'Opgericht in het Gouden Koninkrijk onder de Grote Ming, in het jaar *bingwu*, maand *wuxu*, dag *jisi*, uur *gengwu* [5 oktober 1606]. Houtwerk door Wen Shen; steenbewerking door Guo Jiang.'

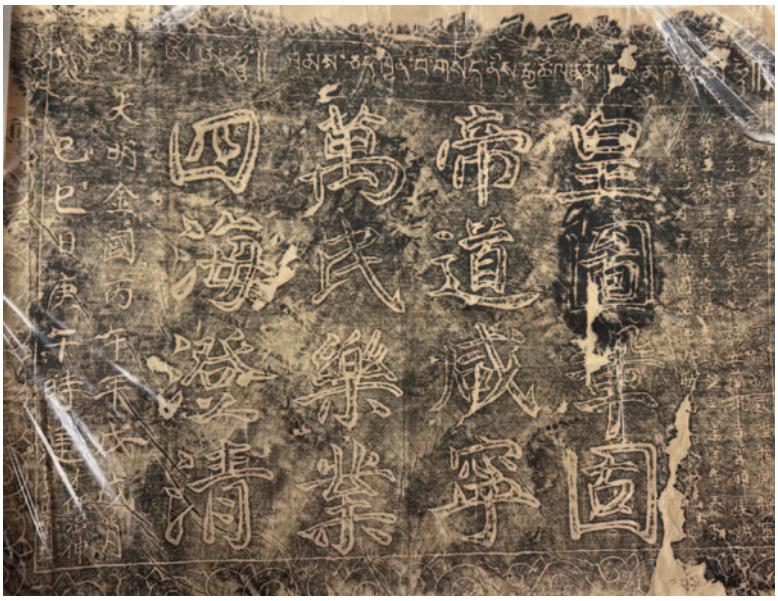
In dit colofon verdienen de termen 'het Gouden Koninkrijk onder de Grote Ming' bijzondere aandacht voor het begrip van de politieke boodschap van de inscriptie. Deze samengestelde benaming verenigt twee verschillende politieke entiteiten: enerzijds is er 'de Grote Ming', een benaming die een erkenning van de suprematie van de Ming-Chinese staat inhoudt. De term staat hier dus voor de symbolische inbedding van het Mongoolse gezag binnen het Chinese keizerlijke systeem; anderzijds is er 'het Gouden Koninkrijk', verwijzend naar de Mongoolse confederatie.[5] De combinatie van deze twee componenten weerspiegelt een delicate balans tussen Chinese en Mongoolse macht. Het verklaart wellicht ook waarom er op de steen geen Mongools schrift te vinden is: dit politiek discours, waarbij 'het Gouden Koninkrijk' van de Mongolen ondergeschikt is aan 'de Grote Ming', is een formulering die gericht was op de Chinese bezoekers.

De historische context

De zestiende eeuw werd gekenmerkt door herhaalde en vaak gewelddadige confrontaties tussen de Mongolen en de Chinese Ming-dynastie, waarbij Altan Khan een centrale rol speelde. →

4 Over de Mongoolse namen en titels in deze passage is heel wat geschreven: Bo Yinhu 薄音湖, 'Ming Meidaizhao Taihe men shike kao' 明美岱召泰和门石刻考 [A Textual Research of the Stone Inscription of Ming Dynasty on the Taihe Gate of Meidai Temple], *Minzu yanjiu* 民族研究 , 5, 2005, 87-92; Serruys, 'Notes on a Chinese Inscription', 105-111.

5 Over de precieze connotatie van deze term: Serruys, 'Mongol Altan "Gold" = "Imperial"'.



Serruys' wrijfafdruk van de stenen inscriptie boven de Taihe-poort.

Met campagnes zoals de aanval op Beijing in 1550 legde hij de kwetsbaarheid van de noordelijke grensverdediging van de Ming bloot. Uiteindelijk groeide het besef dat een duurzame militaire oplossing onhaalbaar was, wat in 1571 resulteerde in een vredesakkoord: Altan Khan werd door de keizer erkend met de titel Shunyi-koning ('Gehoorzame en rechtvaardige koning') en handelscontacten werden geformaliseerd. Deze regeling betekende geen onderwerping, maar eerder een pragmatisch evenwicht tussen symbolische afhankelijkheid en feitelijke autonomie. Een tweede belangrijke wending volgde in 1578, toen Altan Khan de Tibetaanse geestelijke Sönam Gyatso ontmoette. Zijn bekering tot het Tibetaans boeddhisme en de toekenning van de titel 'Dalai Lama' door Altan Khan markeerden het begin van een nauwe verwevenheid tussen de Mongoolse en Tibetaanse wereld, waarin religieuze autoriteit en politieke macht elkaar wederzijds versterkten en het boeddhisme een nieuwe basis van legitimiteit vormde voor Mongoolse heersers. Vandaar de Tibetaanse inscriptie bovenaan: 'Oṃ Āḥ Hūṃ! Eerbied aan de heilige en alwetende Sönam Gyatso! Oṃ Maṇi Padme Hūṃ!'[6]

Tegen deze achtergrond kan de stenen inscriptie uit 1606 worden gezien als een symbolische bevestiging van de nieuwe politieke constellatie die tijdens de zestiende eeuw gevormd werd tussen de Chinese staat en de Mongoolse confederatie. De locatie nabij het huidige Baotou is daarbij veelzeggend: dit gebied was het machtscentrum van de Tümed-Mongolen en een strategisch knooppunt tussen de steppe en het agrarische China.
Met de ontwikkeling van stedelijke en religieuze centra zoals Meidaizhao groeide de regio uit tot een kerngebied van de nieuwe orde die onder het bestand ontstond, waarin het Tibetaans boeddhisme fungeerde als bindende en legitimerende kracht binnen een fragiel maar duurzaam evenwicht.
De inscriptie capteert zo een nieuw politiek en religieus evenwicht tussen de Chinese, Mongoolse en Tibetaanse samenlevingen.

Conclusie

De stenen inscriptie van Meidaizhao is veel meer dan een architectonisch ornament aan de grens tussen China en Mongolië. Ze is een tekstueel en materieel artefact waarin verschillende werelden samenkomen – Chinees, Mongools, en Tibetaans – maar ook twee samenlevingen en politieke systemen: de Mongoolse confederatie die het Tibetaanse boeddhisme aanhing, en het Ming keizerrijk in China. Door haar meertaligheid, haar politieke terminologie, en haar religieuze symboliek, belichaamt deze inscriptie een vorm van grenscultuur die moeilijk in eenvoudige categorieën te vatten is. Ze getuigt van een historische realiteit op het terrein waarin macht niet alleen door geweld, maar ook door diplomatie en devotie werd gevormd. In een hedendaagse wereld waarin politieke systemen opnieuw botsen en grenzen opnieuw ter discussie staan, blijft deze inscriptie een fascinerend voorbeeld van hoe conflicterende systemen zich door gelaagdheid kunnen verzoenen.

Mario Cams

6 *Oṃ Maṇi Padme Hūṃ* is een matra, terwijl de lettergrepen Oṃ Āḥ *Hūṃ* verwijzen naar het lichaam, de spraak en de geest van de Boeddha.

Bijzondere Collecties blaast tien kaarsjes uit!

Bijzondere Collecties werd op 1 mei 2016 opgericht en kreeg als opdracht het bijzondere boekenerfgoed van de Universiteitsbibliotheek te beheren en te bewaren. Wat begon met drie conservatoren en een halftijdse beleidsmedewerker, groeide uit tot een eigen team met een diensthoofd, drie conservatoren, een collectie-expert/conservator en twee halftijdse adviseurs.

Opmerkelijk: de drie conservatoren van het eerste uur zijn er nog altijd bij! Daarnaast kan het team rekenen op heel wat vrijwilligers en jobstudenten. Ook stagiairs vinden steeds vaker hun weg naar Bijzondere Collecties. Een aantal van deze vroegere jobstudenten en stagiairs zijn nadien aan de slag gegaan als collega binnen KU Leuven Bibliotheken.

In tien jaar tijd groeide niet alleen het team, maar ook de collectie. Zo kwamen de Leuvense drukken uit de Cras Vives-collectie naar Bijzondere Collecties. Prof. em. Jan Baetens schonk filmfotoromans en graphic novels, samen met referentiemateriaal over deze genres. Ook verschillende bijzondere werken vonden hun weg naar de Universiteitsbibliotheek. Daartoe behoort *Die alder excellenste cronyke van Brabant*, in 1497 in Antwerpen gedrukt door Roelant van den Dorpe. Ook een eerste editie uit 1873 van *A Treatise on Electricity and Magnetism*, een standaardwerk uit de fysica, verrijkte de verzameling. Een andere bijzondere aanwinst is het persoonlijke exemplaar van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* van lexicograaf C.H.A. Kruyskamp (1911-1990), die zijn exemplaar tot lang na zijn pensioen bleef corrigeren en aanvullen. De hoofdprijs is echter een exemplaar van de tweede editie van *De humani corporis fabrica* van Andreas Vesalius. Het boek bevat honderden notities van de beroemde anatoom zelf en neemt daardoor een heel bijzondere plaats in de collectie in.

Bijzondere Collecties doet uiteraard meer dan boeken verzamelen en bewaren. Medewerkers leiden studenten en externe bezoekers rond, ondersteunen projecten en organiseren de verkoop van dubbele exemplaren. Verhuisbewegingen binnen de bibliotheek en de verhuizing van een deel van de collectie naar een nieuw extern magazijn zorgen er bovendien voor dat het erfgoed vandaag in de best mogelijke omstandigheden wordt bewaard. Ook buiten de leeszaal laat de dienst van zich horen. Tot de hoogtepunten van het voorbije decennium behoren twee mecenaatsdiners in de Faculty Club, de lancering van het Lovaniensia-platform en tentoonstellingen als *Beginsels en bijzonderheden. Herman Teirlinck - Boekbandontwerper* (2019) en *Kennis aan de ketting* (2023).

Intussen kijkt Bijzondere Collecties vooruit. Het team werkt mee aan een nieuw toeristisch parcours in de Universiteitsbibliotheek, dat voltooid moet zijn in 2028 – honderd jaar na de opening van de bibliotheek aan het Mgr. Ladeuzeplein – en aan een volledig vernieuwd platform voor digitale tentoonstellingen. Tegelijk blijft de kern van de werking onveranderd: lezers zijn welkom in de leeszalen om de werken zelf te raadplegen, terwijl gedigitaliseerde exemplaren ook online kunnen worden bekeken.

En bij een verjaardag hoort een vriendenboekje. Bijzondere Collecties bewaart enkele zestiende-eeuwse vriendenboekjes en wil daar graag een hedendaags exemplaar naast plaatsen. Bezoekers en deelnemers aan evenementen deelden al herinneringen, maar nieuwe bijdragen blijven welkom tot 15 december. Scan hiervoor de QR-code in de marge van dit artikel. Begin 2027 worden alle reacties samengebracht in een fysiek vriendenboekje, een mooie nieuwe aanvulling op een collectie met een lange geschiedenis.

An Smets

Literatuur

- Collectie Cras Vives, https://bib.kuleuven.be/bijzondere-collecties/erfgoed/herkomst/collectie-cras-vives.
- Antje Indestege, *Kennis aan de ketting*, 2023, https://expo.bib.kuleuven.be/exhibits/show/kennisaandeketting.
- Ludo Permentier, 'Het WNT van Kruyskamp: een lexicograaf aan het werk', *Ex Officina*, 39, 1, 2026, 12, https://bib.kuleuven.be/virtuele-leeszalen/s/exofficina/item/24076#lg=1&slide=0.
- An Smets, 'Vesalius komt thuis. Zijn persoonlijk exemplaar van de tweede editie van *De humani corporis fabrica* verworven voor KU Leuven', *Eigen Schoon en de Brabander*, 1, 2025, 27-34, https://lib.is/lirias4254001/representation?libis=11:1:1&lang=en.
- Guy A.E. Vandenbosch, 'J. C. Maxwell, A Treatise on Electricity and Magnetism. Een pionierwerk in de Fysica', *Ex Officina*, 39, 1, 2026, 10, https://bib.kuleuven.be/virtuele-leeszalen/s/exofficina/item/24070#lg=1&slide=0.
- Dirk Van Eldere & Valentina Viana Pereira, *Beginsels en bijzonderheden. Herman Teirlinck – Boekbandontwerper*, 2019, https://expo.bib.kuleuven.be/exhibits/show/teirlinck.

Ex officina



Cover voor- en achter: Omslag met Pinokkio op de rug van de tonijn en Pinokkio, Geppetto en de fee vieren de goede afloop, in Tonet Timmermans, *Pinokkio! Vrij naar C. Collodi*, 1883. – KU Leuven Bijzondere Collecties, Ms. 2485.

Redactie: Marijke Crab, Eva De Ridder, An Smets, Katharina Smeyers (hoofdredacteur), Tjamke Snijders, Andreas Stynen, Dirk Van Eldere, Raf van Rooy en Merel Waeyaert.
Redactieadres: Katharina Smeyers, KU Leuven Bibliotheken, Bijzondere Collecties, Mgr. Ladeuzeplein 21, 3000 Leuven; katharina.smeyers@kuleuven.be - http://bib.kuleuven.be/ex_officina.
Opmaak: Altera. Foto's: Digitaal Labo KU Leuven, Mario Cams en Xander Feys.
Druk: Van der Poorten

ISSN: 0772-6848.

Verantwoordelijke uitgever: Hilde Van Kiel, Mgr. Ladeuzeplein 21, 3000 Leuven.